

KLEBELSBERG KUNO: POLITIKUS KULTUSZMINISZTER

Palló Gábor

az MTA doktora, tudományos tanácsadó
MTA Filozófiai Intézet, MTA Kutatásszervezési Intézet
gabor.pallo@ella.hu

Gróf Klebelsberg Kuno politikus volt, nem elméleteket kovácsoló filozofus, értékmertően dolgozó weberi bürokrata vagy népmentő hős. Nem álmait kergető értelmiségiként tévedt véletlenül az 1920-as évek politikájába, mindjárt a miniszteri székbe, hanem a politikai karrier lépcsőfokain lépésről lépésre emelkedve. A róla szóló egyre terebélyesedő irodalom jobbára vallás- és közoktatási miniszteri tevékenységét elemzi mint önálló alkotást, mely több ponton, kivált a tudománypolitikában példa nélkül áll a magyar politikatörténetben. Többi alkotása, köztük oktatási reformjai és a népművelést szolgáló intézkedései nem kevésbé jelentősek, ha nem is példátlanok Eötvös József vagy Trefort Ágoston után. Holott mindezek tartalmát megszabta a politikai kontextus. Mégpedig saját korának kontextusa, nem a későbbieké. Klebelsberg életművét sem visszafelé, későbbi időszakok felől kell olvasni, értelmezni, hanem saját korának összefüggéseiben, Bethlen István miniszterelnök politikai kurzusában.

Az időszakot a konszolidáció, Magyarország minden szempontból új helyzetéhez való alkalmazkodás jellemezte. A háborús vereség, a nyomában kialakult politikai válság, forradalmak, ellenforradalmak, szélsőséges eszmék

és törekvések, gazdasági katasztrófa, terület- és lakosságvesztés után, tetszik, nem tetszik, valamiféle normalitásra kellett törekedni, be kellett rendezkedni. A Monarchia összeomlása után az országnak több területen szinte a nulláról kellett indulnia, ami a kreatív emberek számára, paradox módon, több lehetőséget kínál, mint a beásott viszonyok lassú, izzadságos formálgatása. Horthy Miklóst 1920-ban kormányzóvá választották, ezzel eldőlt, hogy az ország csak nevében marad királyság, de ugyanakkor nem folytatja a forradalmak idején megnyílt nyugati típusú, széles demokrácia vagy a proletárdiktatúra rendszerét sem. Parlamentáris köztársaság lesz, alaposan korlátozott demokráciával, mely nem ad teljes és titkos választójogot polgárainak, s egész berendezkedésében konzervatív keresztény irányzatot követ. (Romsics, 1999, 130–139.)

Politikai pályája

Klebelsberg éppen akkor ült a miniszteri székbe, amikor a körvonalak már tisztázódtak, a kulturális irányítás számára széles tér nyílt, és saját politikusi elkötelezettségének legjobban megfelelő rezsim kormányzott. Életrajzírója, Huszti József, ugyan hangsúlyozta Klebelsberg harmadikutasságát, megvetését a

napi politika pártcsatározásai iránt, de persze csak azért, hogy kiemelje barátja egyetemes jelentőségét, mely az elvont szakértelmet tekintí egyedül komolyan vehető mércének. Mintha nem is létezett volna Magyarország számára más politikai alternatíva az 1920-as években, mint ami megvalósult, mintha Klebelsberg akármelyik politikai rendszerben elvégezte volna egyetemes érvényű kultúra-építő tevékenységét.¹

Valójában 1921-es miniszteri kinevezésekor Klebelsberg már komoly politikai múlttal rendelkezett. Az értelmiségi értékekhez és tevékenységhez fűződő, sokat emlegetett vonzódása ellenére egész életében politikusként dolgozott. Már iskolái is erre készítették fel: jogot végzett Budapesten, majd Németországban folytatta, ahol tanult Adolph von Harnacknál, a híres tudománypolitikuskánál, és összebarátkozott a későbbi német kultuszminiszterrel, Karl Heinrich Beckerrel. Egyebek között innen Klebelsberg német orientációja. Legendás műveltsége, sokoldalú, közmondásosan alapos felkészültsége főként önképzés eredménye.

Családi ismeretség révén került kapcsolatba Bánffy Dezső miniszterelnökkel, aki 1898-ban ajánlott segédfogalmazói állást Klebelsberg számára a miniszterelnökségen. Innen lépegetett felfelé a fogalmazói, segédtitkári, titkári fokokra, majd 1907-ben, harminckét évesen lett osztálytanácsos, a nemzetiségi kérdésekkel foglalkozó ügyosztály vezetője. Ezzel alkalma nyílt megismerkedni a korabeli magyar politika legérzékenyebb, legproblematikusabb területével. Ezalatt a Szlavóniá-

ban, Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában élő magyarok nemzetiségi és kulturális ügyeivel foglalkozó Julián Egyesület egyik vezetője lett. Itt, a helyi politika viszonylag egyszerűbb körülményei között értette meg az országos művelődéspolitikai feladatait, tanulta ki lehetséges eljárásait.

Közben Tisza István lett a miniszterelnök (1903–1905), aki pártfogolta Klebelsbergét, és akinek gondolkodásához Klebelsberg közel érezte a magát. Tisza több volt, mint az Osztrák-Magyar Monarchia feltétlen híve. Értette a megoldatlan nemzetiségi probléma hatalmas veszélyét, egyúttal létérdeknek tartotta a meglévő politikai struktúra feltétlen megőrzését. Klebelsberg generációs okokból és neveltetése miatt is természetesen illeszkedett az akkori terminológia szerinti liberális kormányzó párt, Tisza pártjának politikájába, egész gondolkodásmódjába, azaz a kiegyezés és a duális monarchia teljes támogatásába. Tisza közvetítésével került kapcsolatba a Habsburg-ház több tagjával, beleértve Károly királyt, akit trónra lépése előtt Klebelsberg tájékoztatott Magyarország ügyeiről, mégpedig Ferenc József utasítására. József főherceg tanácsadója is volt, sőt fia, dr. József Ferenc baráti köréhez tartozott.

Tisza közbenjárására lett Klebelsberg a Közigazgatási Bíróság ítéldbírója 1910-ben. Itt ismerkedett meg mélyebben a legfontosabb közjogi ügyekkel, és közben elmélyült a háttérükben álló statisztikai, szociológiai viszonyokban. Kivált a statisztikát tartotta döntő jelentőségűnek. Sokat utazott Európában, kifejezetten azért, hogy tanulmányozza a helyi viszonyokat, politikai, jogi megoldásokat.

A második Tisza-kormányban (1913–1917) már a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium adminisztratív államtitkárának nevezték ki. A népoktatás specialistájaként dolgozott. A

¹ Klebelsberg életrajzát főleg Huszti József könyve alapján ismertetem. A napi politika iránt érzett averziója is itt szerepel: Huszti, 1942, 81. Az életrajz adatai egyébként az irodalomjegyzék számos művében megtalálhatók.

háború alatt a rokkantüggyel is foglalkozott, amivel először keresztezte valamelyest Teleki Pál útját, aki ugyanezen a területen tevékenykedett.² Klebelsberg 1917-ben a miniszterelnökség politikai államtitkára lett, és országgyűlési képviselőnek is megválasztották. A háború után a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja (KNEP) képviseletében lett tagja a nemzetgyűlésnek, a pénzügyi bizottság elnöke volt, részt vett a zsidók egyetemi felvételét korlátozó *numerus clausus* törvény megalkotásában. Később tagja lett a KNEP-ből kivált disszidens képviselői csoportnak, mely hamarosan csatlakozott gróf Bethlen Istvánhoz a kényelmes többséget garantáló kormánypárt, az Egységes Párt megszervezésében, mely biztosította a kormányzás politikai alapfeltételét az egész időszakon át. Klebelsberg 1921-ben belügyminiszterre nevezték ki. Ő dolgozta ki az új választójogi törvényt, mely részben erősen korlátozta a választásra jogosultak számát, részben a szavazás titkosságát. Az antidemokratikus törvény nagymértékben hozzájárult a kormánypárt betetőzéséhez. (Romsics, 1999, 135–136., 223–224.)

A kultuszminiszteri tárcát negyvenhét évesen, sok politikai tapasztalattal a háta mögött kapta meg 1922-ben. Itteni tevékenységét őrszi leginkább a történeti emlékezet, ez volt utolsó hivatali állása, melyet 1931-ig töltött be. De a sok politikai tapasztalat nem csupán segítség volt a pártatlan kulturális menedzser számára, hanem tényleges világnézeti, politikai elköteleződést is hozott. Klebelsberg nem volt predesztinálva a kultuszminiszteri tárcára, nyugodtan folytathatta volna belügyminiszteri munkáját, vagy irányíthatott volna másik tárcát. A kulturális ügyek azonban a

Bethlen-kormány politikájában kiemelkedő szerepet játszottak, koncepciójának alapvető elemét képezték, Klebelsberg pedig kiválóan megfelelt a feladatnak.

Oktatáspolitikai

Az 1920-as évek politikáját a keresztény konzervativizmus jellemezte. Bethlen István a különféle politikai pártokból, csoportosulásokból olyan pártot szervezett, mely osztotta ezt az ideológiai meggyőződést. A választási törvény segítségével a nagy és több frakcióból álló Egységes Párt hosszú időre garantálta a biztos parlamenti többséget, és lehetővé tette a hosszabb távú politikai célok megvalósítását, köztük persze a válságból való kilábalást, az ország egész működési rendjének konstrukcióját, rekonstrukcióját. Az Egységes Párt folytatta a dualizmus kori kormányzó párt hagyományát az állandó kényelmes többséget illetően, és a nagybirtok és nagytöke vezető szerepét illetően is, ám ez utóbbi vezető osztályokhoz fokozatosan csatlakoztak középosztálybeli rétegek is. Ez a politikai berendezkedés rendies, kasztosodott társadalmi élethez vezetett. Az egyes társadalmi rétegek anyagi, kulturális, életmódbeli tekintetben jelentősen eltértek egymástól. Klebelsberg egész kultúrpolitikája kongruens volt ezzel a berendezkedéssel. A korporációk létrehozásával, a tevékenységek kategóriákra osztásával, ezek külön kezelésével kitűnően szolgálta az uralmi célokat, a konzervatív rend fenntartását, utánpótlásának biztosítását, mely természetesen igényelte a szakszerűséget is. Nem fért kétség rendszerének keresztény jellegéhez, változó erősségű antiszemitizmusához.

Már Szabó Miklós rámutatott arra, hogy Klebelsberg művelődéspolitikai eredményei összefüggtek rendkívüli költségvetési lehetőségeivel. (Szabó, 1999) Valóban, Romsics Ig-

² Teleki reakciójáról lásd Ablonczy, 2005, 120. A második ütközés esetleg Teleki kultuszminiszteri ambícióiból származott. Ablonczy, 2005, 228–230.

nác szerint 1925 után a kultuszárca a költségvetés 9-10 %-át kapta, mely arányosan az 1900–1913 közötti időszak ráfordításának több mint duplája. Ebből csakugyan futotta a népiskolai programra, mely 3500 új tanterem és 1750 tanítói lakás építését irányozta elő, főként a tanyai körzetekben, falvakban és külvárosokban, melyek különösen rosszul álltak iskolai ellátással. Mi több, ez a program igen nagy mértékben meg is valósult, soha nem látott mértékben javítva az iskoláztatáson. (Romsics, 1999, 173.)

Csakhogy az impozáns eredmények nem a politikamentes menedzseri ügyességnek köszönhetőek. Nem is csupán a sokat emlegetett kultúrfölény ideológiájának, amely szerint a háborús vereség után Magyarország csupán a művelődés, az emberi tudás, azaz az elmék segítségével nyerheti vissza régi befolyását a térségben, fegyveres revánusra nincs mód. A kultúrfölény-elmélet megalapozásaként gyakran idézik Klebelsberg 1922-es beszédét, melyet a miniszeri szék elfoglalásakor mondott: „a magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti ismét naggyá.” (Klebelsberg, 1927, 604–608.)

A mondatot 1929-ben szó szerint megismételte, csakhogy ekkor az ellene intézett gyakori heves támadásokra reagálva hozzátette: „Azt a kultuszminisztert, aki a leventein-tézmény megszervezésével biztosítani akarta az őseinktől örökölt testi derékség fenntartását és fejlesztését, defetista pacifizmussal vádolni alig lehet.” (Klebelsberg, 1929, 542.) Ezen a ponton jól meg lehet érteni a művelődésügy kimagasló politikai szerepét. Szabó szerint ugyanis éppen a leventemozgalom megszervezése indokolta a magas kulturális költségvetést. Az I. világháborút lezáró békeszerződés ugyanis megtiltotta Magyarországnak a katonakötelezettséget, csupán kis lét-

számú hivatásos hadsereget engedélyezett. Ezért az elemi katonai kiképzést elbújtatták az iskolákban a testnevelést szolgáló leventeképzés mögé. A leventeoktatók leszerelt vagy tartalékos tisztekből verbuválódtak. A foglalkozásokon a diákok testnevelési és katonai gyakorlatokat hajtottak végre, a hétvégeken menetgyakorlaton és fegyverhasználati oktatáson vettek részt. (Romsics, 1999, 180.) A művelődésügy magas költségvetési hányada tehát részint bújtatott katonai költségvetés volt, melyhez a városok és megyék is hozzájárultak. Ráadásul az új iskolák a tanyán, kisvárosban, külvárosban nem is voltak szem előtt, elrejtőztek a Népszövetség ellenőrei elől. (Szabó, 1999, 321–322.) Az iskolaiügy a katonai, külpolitikai és művelődési célok különös kombinációját alkották.

Másfelől az iskolai szervezet követte a társadalom hierarchikus, kasztos, rendies jellegét. Nagyon sokféle iskola működött főként egyházi, de egyre több állami irányítással, köztük a népiskola, polgári iskola, alsó fokú majd középfokú szakiskola (ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi), a gimnáziumok, reálgimnáziumok és a tőlük különböző reálskolák, ráadásul megduplázva fiú- és leányiskolákra, a sokféle iskolának megfelelő tanítóképzők, a főiskolák (jogi, állatorvosi, hittani stb.), akadémiák (gazdasági akadémia, zeneakadémia stb.), végül az egyetemek.³ Mindegyik más tantervvel, eltérő célokkal, eltérő képzettségű tanárokkal. A különböző iskolák különböző társadalmi csoportok igényeit elégítették ki, ezért tanulóik nagyrészt azonos társadalmi rétegből kerültek ki, például a népszerű pol-

³ A sokféle iskola egymásra épülését, egymáshoz fűződő viszonyát áttekinthetően mutatta be Pukánszky Béla és Németh András (Pukánszky – Németh, 2001). Mészáros István az iskolák szellemére, tartalmi elemére is kitért (Mészáros, 1994.)

gári iskola diákjai az alsó középosztálybeli, munkás- vagy parasztcsaládokból, a gimnáziumok tanulói a magasabb osztályokból. (T. Kiss, 1999. 23–25.) Minthogy azonban a társadalmi osztályok nem voltak teljesen önreproduktívak, az iskola segítséget nyújtott a valamennyire mégiscsak működő társadalmi mobilitáshoz, egyik osztályból a másikba való átlépéshez, kivált a parasztok munkássá, kispolgárrá emelkedéséhez. (Romsics, 1999, 201–202.) Utóbbi célt is szolgálta a kiterjedt iskolán kívüli oktatási, nevelési program, melynek keretében népházak, népkönyvtárak sora épült, útnak indultak iskolán kívüli oktatótevékenység különféle formái, például népfőiskolák, ismeretterjesztő tevékenység. (T. Kiss, 1999, 40–52.)

Végül az iskolák tartalmilag is a fennálló politikai rendszert szolgálták. A pártatlanságnak még az igényét sem fogalmazták meg: a vallásos, nacionalista, irredenta szellem hatotta át őket, továbbá a baloldali gondolkodás meg nem alkuvó kritikája. Ennek kialakításában és az iskoláügy megszervezésében Klebelsberg fontos tanácsadókra talált. Pauler Ákos a korszak meghatározó filozófiaprofesszora, Finácz Ernő pedagógiaprofesszor nyújtott segítséget, de főleg Kornis Gyula piarista szerzetes, filozófiaprofesszor, akadémikus, aki 1945-ben rövid ideig az Akadémia elnöke is volt. Kornis államtitkári rangban dolgozott Klebelsberg mellett. (Somos, 2006)

Tudománypolitika

A korszak politikai rendszerének kategorizáló jellege magyarázza azt is, hogy a művelődéspolitikai élesen elválasztotta a magas kultúrát és tudományt a tömegek alacsony kultúrájától és képzésétől. Figyelmen kívül hagyva most a színes, szerteágazó művészeti és építészeti (példul szegedi Dóm tér) tevékenységet,

a felsőoktatási- és tudományirányítás politikai jellege éppoly világos, mint az általános oktatáspolitikáé. Ámde itt a kultúrfőlényt a leghatékonyabbnak vélt európai szervezeti minták átvételével lehetett biztosítani, ez pedig Klebelsberg szemében aligha lehetett más, mint a német modell másolása. A német orientáció Klebelsberg számára már csak azért is kézenfekvőnek mutatkozott, mert saját kulturális elkötelezettsége, képzettsége és említett személyes kapcsolatai is ebbe az irányba tereltek, de a korabeli német tudomány hallatlan ereje és a hagyományok is ezt indokolták.⁴

Klebelsberg új műfajt teremtett Magyarországon: a tudatos tudománypolitikát. Azt mondta: „Az én tudománypolitikám alapja az a gondolat, hogy a nemzetek kultúráját, kicsiny és nagy nemzetekét egyaránt háromnégyezer ember képviseli.”⁵ Ezt a politikailag megbízható, egyszersmind európai műveltségű és magas szakértelemmel rendelkező szellemi elitet kívánta létrehozni, illetve támogatni, előfeltételezve, hogy az elit szellemi kisugárzása messzire elhat, és ezzel megsokszorozza önmagát, rentábilissá teszi a befektetést. Ráadásul a szellemi elit csatlakozhat a politikai elithez. Politikájának intézményi megvalósításában Klebelsberget segítette Tóth Lajos államtitkár, orvos, de főként a szervezés megszállott híve, a jogász Magyar Zoltán. Utóbbi, miután végigjárta a hivatali ranglétra fokait, egészen az államtitkárságig vitte, míg végül a közjog és közigazgatás professzora lett, továbbá a Magyar Közigazgatástudományi Intézet megalapítója. Tőle származik a „tudományos nagyüzem” kifejezés,

⁴ A német tudományos modell magyarországi megvalósulását korábbi tanulmányomban mutattam be. (Palló, 2002)

⁵ Klebelsberg 1925-ben tett kijelentését idézi T. Kiss, 1999, 9.

mellyel arra utalt, hogy a tipikusan egyéninek tekintett tudományos kutatás is alapos szervezést igényel.⁶ Ennek megfelelően, a Klebelsbergi tudománypolitika nagy, koherens, hierarchikus szervezet volt, melynek nem minden eleme valósult meg pont úgy, ahogy alkotói szerették volna, de számos elem megvalósult.

Ilyenek elemek voltak mindenekelőtt a nagy korporatív jellegű intézmények: az Országos Magyar Gyűjteményegyetem vagy a Tudományos Társulatok, Intézmények Országos Szövetsége. Előbbi kezdetben különféle közgyűjteményeket (múzeum, könyvtár, levéltár), majd egyre több intézményt, személyt maga alá rendelt szervezetként funkcionált, utóbbi a legkülönbözőbb társulatokat fogta össze nyomdák, sajtójukkal együtt. A tudományos társulatok ügyeit, lehetőségeit Klebelsberg belülről ismerte, már csak azért is, mert a Magyar Történelmi Társaság elnöki tisztét töltötte be 1917-től egészen haláláig.⁷ A meritokrata elveken nyugvó gyűjteményegyetem tudományos önkormányzatként működött a VKM irányításával, méltányos finanszírozással, jól fizető állásokkal.⁸

A Magyar Tudományos Akadémia mint magánadakozáson alapuló nemzeti intézmény nem illeszkedett a központi ellenőrzést megvalósító, etatista rendszerbe. Másrészt a kultúrfölény elméletét az Akadémia már az előtt javában tárgyalta (példa az elnök, Berzeviczy Albert egyik beszéde), hogy Klebelsberg egyáltalán meghirdette volna.⁹ Ezért a miniszter akár becsülhette is volna a testületet. Ámde Klebelsberg ugyan a politikai konzervativizmus talaján állt, a tudományban nyuga-

tos korszerűsége törekedett. Az Akadémiát viszont ókonzervatív szellem lengte be: a tudományok nemzeti és egyetemes jellegének örökös szembeállítás, előbbi túlhangsúlyozása nem felelt meg Klebelsberg elgondolásainak.¹⁰ Célzerűnek látszott az Akadémiával nem számolni az elitkultúra frontvonalában. Ámde a tekintélyes tudományos egyesület a háború alatt pénzügyi csődbe került, Klebelsbergnek szánálnia kellett, ha másért nem, Horthy közvetlen utasítása miatt. (Klebelsberg, 1922) Az Akadémia előbb egyösszegű segílyt kapott, majd 1923-tól évenkénti támogatásban részesült. Ez komoly fordulópont: az Akadémia rendszeres állami támogatása ezzel a határozattal kezdődött. Financális nehézségeit azonban csak az a hatalmas vagyon oldotta meg, melyet gróf Vigyázó Ferenc hagyott az Akadémiára. (Tilkovszky, 1975b. 275–84.)

A tudománypolitikai rendszer legfontosabb elemeit az egyetemek alkották. Ladányi Andor szerint Klebelsberg a vidéki egyetemek fejlesztését tekintette szervezőmunkája legfontosabb részének. Ezzel kívánta előmozdítani a kultúra szükséges decentralizációját, Budapest egyeduralmának megtörését. (Ladányi, 2000, 20–27.) A kolozsvári egyetem Szegedre költözésével sikerült létrehozni egy új egyetemet. A háború előtt megszervezett két új egyetem közül a debreceni jelentős fejlődésnek indult, a pozsonyi pedig Pécsre költözött, és megkezdte szabályos működését, ha nem is sikerült kiépítése a remélt ütemben. A budapestivel együtt négy, a Műegyetemmel együtt öt egyetem működött az országban. A

⁶ Életéről és munkásságáról lásd: Saád József, 2000.

⁷ Ennek jelentőségéről lásd Frank Tibor, 2001.

⁸ A Gyűjteményegyetemről mint jellegzetes konstrukcióról csaknem minden korábban említett szerző írt. Lásd még Tökécsky László, 1994

⁹ Tilkovszky Lóránt mások mellett idézi Berzeviczy néhány jellemző sorát. (Tilkovszky, 1975a, 271–274.)

¹⁰ Az MTA konzervatív szellemét főleg a humán- és társadalomtudományok területén elemezte Lackó Miklós. (Laczkó, 1994)

német mintának megfelelő decentralizációt jelképezte, hogy Klebelsberg szerette Pécsset a magyar Heidelbergként, Szegedet a magyar Göttingenként emlegetni. A kategorizálást ebben a szférában is célul tűzte ki. Mivel nem lehetett minden egyetem minden szakterületen egyenértékű, Klebelsberg szerette volna, ha mindegyik specializálódik bizonyos területekre, például Szeged a természettudományokra. (Ladányi, 2000, 140.) A decentralizáció mellett a közgyűjteményekéhez hasonló egyetemi koncentrációt is végre akart hajtani a Gyűjteményegyetemhez hasonló önkormányzati korporáció létrehozásával. Az Egyetemi Bizottságnak nevezett közös szervezetbe akarta összevonni az egyetemeiket, melyet a VKM irányít. Ezzel áttörte volna az autonóm és ezért nehezen befolyásolható egyetemek falait, egyszerűsítette volna az adminisztrációt, lehetővé tette volna az egyes egyetemekenél magasabb általánosságot képviselő témák oktatását, művelését.¹¹ A terv azonban nem valósult meg. (Ladányi, 2000, 147–148.)

Klebelsberg a VKM által kontrollált önkormányzatot hozott létre a természettudományok irányítására is. 1926 januárjában országos kongresszust szerveztek, melyen elhatározták, hogy bevezetik a már ismert sémát, az önkormányzó Természettudományos Tanácsot (Móra, 1988–1989), mellé pénzalapot, hogy támogassa az orvos-, a műszaki és a mezőgazdasági tudományokat.¹² Ezzel párhuzamosan megalakult a hasonló elvek szerint működő Széchenyi Tudományos Társaság, mely a magáncélokot szolgáló ipari kutatásokat finan-

szírozta. (Móra, 1990–1991.) Az egész csaknem tökéletes másolata volt a korabeli német szerkezetnek. Kivált, ha figyelembe vesszük, hogy a Kaiser Wilhelm intézeteknek megfelelő kutatóintézeti hálózatot is terveztek, amiből a tihanyi biológiai intézet és a svábhegyi csillagvizsgáló meg is alakult, velük együtt az Országos Közegészségügyi Intézet is. (Palló, 2002.) Nem sikerült viszont megvalósítani a budapesti nagy természettudományi centrum tervét, a magyar Dahlemet, ahogy a Kaiser Wilhelm intézetek helye után nevezték a Lágymányosra álmodott komplexumot; hiányzott a pénzügyi fedezet és a főváros együttműködési készsége. (Ladányi, 1995)

Hasonló megoldást tervezett Klebelsberg a humán és társadalomtudományok területén. A Természettudományi Tanács mintájára fel akarta állítani a Szellemtudományi Tanácsot, ám erre végül szintén nem került sor. Viszont főfoglalkozású kutatóintézetek a társadalomtudományok területén is létrejöttek, például a Magyar Szociográfiai Intézet vagy az Államtudományi Intézet.

A rendszer elemét képezte a külföldön létesített, illetve létesítendő magyar intézetek hálózata, Collegium Hungaricumok felállítása Bécsben, Berlinben, Rómában, később esetleg Párizsban, Londonban és egyébütt. A helyszínek, ha nem is híven, követik a Bethlen-kormány külpolitikai tájékozódását. Az intézetek kutatási lehetőséget, internátusi elhelyezést biztosítottak a magyar kutatók számára, másfelől utat nyitottak a kulturdiplomáciai tevékenység előtt.¹³

¹¹ A rendszer leírását és az egész tudománypolitikai koncepciót tartalmazza Klebelsberg indoklása a tervezett törvényhez. (Klebelsberg, 1927)

¹² A kongresszus anyaga kötetben jelent meg. Ez tartalmazza az egyes szakterületek állapotfelmérését és javaslatait, a kongresszus határozatait és Klebelsberg beszédét.

(Gorka, 1926) A rendszer egészét maga Klebelsberg mutatta be törvényjavaslatának indoklásában, melynek tervezett szövege megjelent a kiadvány függelékében. (Gorka, 1926, 687–720.; Klebelsberg, 1926)

¹³ A külföldi intézetekről több tanulmányt is írt Ujvári Gábor. Lásd például Ujvári, 1994

Végül a konstrukció majd minden elemével kapcsolatban állt még egy önkormányzat, az Országos Ösztöndíjtanács. Ennek felállítását is az 1926-os természettudományi kongresszus határozta el. Célja nem a szociálisan hátrányos helyzetű diákok segítése volt (erre más pénzügyi alap létezett), hanem kifejezetten a magas kultúra előmozdítása, tudatosan és kimondva az elit kultúra középosztálybeli művelőinek támogatása. Az 1927-ben létrejött gigantikus testület elvben a szakterületeket képviselő vagy húsz bizottságból állt és százötven szakembert foglalt magába, valójában azonban sokkal kisebb operatív személyzet intézte az ügyeket. Az OÖT évi jelentései bizonyították, hogy működése révén sokan jutottak jelentős belföldi, még inkább külföldi továbbtanulási és kutatási lehetőséghez.¹⁴

A politikával és társadalmi szerveződéssel kongruens korporatív kategóriákat, hierarchikus szinteket egymástól elkülönítő rendszer egészét elvileg átfogta volna egy csúcsszervezet: a Supra Universitas. Ha létrejön, ez irányította volna a szellemi elit egész intézményrendszerét: a Gyűjteményegyetemet, az Országos Természettudományi Tanácsot, a Szellemtudományi Tanácsot, az Egyetemközi Bizottságot és az Országos Ösztöndíjtanácsot. Ez lett volna a korporációk korporációja, a hierarchia csúcsa, fölötté már csak a mindenható minisztérium.

Klebelsberg egész rendszerének nemcsak élesen kategorizáló, hierarchikus szerkezete vágott egybe a korabeli politikával, hanem osztályépítő célja is. Segítette két kaszt csatlakozását a vezető politikai osztályokhoz: a szellemi elitét és a rendszerhű keresztény kö-

zéposztályét. Az egész szerkezeten keresztülhúzódott ugyanis az antiszemita diszkrimináció. A Klebelsberg által támogatott *numerus clausus* a rendszer többi elemét is alapvetően érintette, ha nem is jogilag formalizáltan. Az egyetemi oktatók, a kutatók, ösztöndíjasok személyzeti politikája azonos rugókra járt. Nem kellett hozzá központi rendelet: a megfelelő emberek a megfelelő helyeken tudták, hogyan kell eljárniuk. Sőt, magának Klebelsbergnek kellett közbeavatkoznia néhány szabályt erősítő kivétel esetében, amilyen például Ádám Lajos vagy Frigyesi József orvosé volt, akiket zsidóságuk ellenére kénytelen-kelletlen kineveztek. (Ladányi, 2000, 102.) Ráadásul az ún. világnézeti (filozófiai, magyar irodalmi és pedagógiai) tanszékek betöltése útján Klebelsberg az egyes egyetemeknek meghatározott felekezeti karaktert is akart adni, például Szegednek katolikust, Debrecennek protestánt. (Ladányi, 2000, 105–107.)

Felettebb logikusnak látszik tehát Klebelsberg művelődéspolitikai rendszere. Nagyon is beleilleszkedett a húszas évek politikája struktúrájába és mentalitásába, pontosabban ennek integráns és konstitutív részét képezte. Klebelsberg munkáját addig végezhetette, amíg a rezsim fennállt. Bethlen István kormánya 1931 augusztusában mondott le, lényegében azért, mert a gazdasági világválság hatására kezelhetetlenné vált a belpolitikai helyzet. (Romsics, 2005, 321–341.) Nem állhatott tovább ellen sem a pártján belülről jövő jobboldali kritikának, sem a pártján kívüli baloldali és liberális támadásoknak. A kormányfővel távozott a második ember, az akkori elrendezésben szintén középen álló konzervatív liberális gróf Klebelsberg Kuno kultuszminiszter is. Egy évvel később, 1932-ben rövid betegség után halt meg. Elképzeléseiből sok minden megvalósult, sok minden nem. Az utódok

¹⁴ Az OÖT nyomtatásban is megjelentette évi jelentéseit. Ebben közölték az ösztöndíjasok neveit is. Vö. A *külföldi magyar intézetek működése... Az ösztöndíjrendszert korábbi tanulmányomban vizsgáltam*: Palló, 2005.

irányt változtattak: hozzájuk képest jobbfelé húztak, majd határozottan meneteltek egészen a legszélsobbig, a teljes katasztrófaig.

Kulcsszavak: *Klebelsberg Kuno, tudománypolitika, művelődéspolitikai, 1920-as évek történelme*

IRODALOM

- Ablonczy Balázs (2005): *Teleki Pál*. Osiris, Budapest
- A külföldi magyar intézetek működése és a magas műveltség célját szolgáló külföldi ösztöndíjak az ...-ik tanévben*, Közzéteszi az Országos Ösztöndíjtanács, Magyar kir. Egyetemi Nyomda, Budapest
- Frank Tibor (2001): Ideologie und Strukturwandel: Aufgaben und Organization der ungarischen Geschichtswissenschaft in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts. In: Middell, Matthias – Lingelbach, G. – Hadler, F. (Hrsg.): *Historische Institute im internationalen Vergleich*. Akademische Verlaganstalt. Leipzig, 185–198.
- Glatz Ferenc (szerk.) (1990): *Tudomány, kultúra, politika: Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai, 1917–1932*. Európa, Budapest
- Gorka, Sándor (szerk.) (1926): *A természet-, orvos-, műszaki és mezőgazdaságtudományi országos kongresszus munkálatai*, Kir. Magy. Egyetemi Nyomda, Budapest
- Husztai József (1942): *Gróf Klebelsberg Kunó életműve*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest
- Gróf Klebelsberg Kuno (1927): *Beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1925*. Athenaeum, Budapest.
- Klebelsberg Kuno (1922): Indoklás a Magyar Tudományos Akadémia állami támogatásáról szóló törvényjavaslathoz. In: Glatz Ferenc (szerk.) (1990): *Tudomány, kultúra, politika: Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai, 1917–1932*. Európa, Budapest
- Klebelsberg Kuno (1926): Indoklás „a természettudományok fejlesztése érdekében teendő intézkedésekről” szóló törvényjavaslathoz. In: T. Kiss Tamás (szerk.) (1999): *Klebelsberg Kuno*. Új Mandátum, Budapest, 118–130.
- Klebelsberg Kuno (1927): Indoklás a külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról szóló törvényjavaslathoz. In: T. Kiss Tamás (szerk.) (1999): *Klebelsberg Kuno*. Új Mandátum, Budapest, 131–140.
- Klebelsberg Kuno (1929): Az a bizonyos, sokat emlegetett kultúrfölény... In: Glatz Ferenc (szerk.) (1990): *Tudomány, kultúra, politika: Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai, 1917–1932*. Európa, Budapest, 538–539.
- Lackó Miklós (1994): Akadémia és szellemi élet az 1920-as években. In: Lackó Miklós (szerk.): *A tudománytól a tömegkultúráig. Művelődéstörténeti tanulmányok 1890–1945*. MTA Történettudományi Intézete, Budapest
- Ladányi Andor (1995): A magyar Dahlem. Történelmi Szemle. 301–316.
- Ladányi Andor (2000): *Klebelsberg felsőoktatási politikája*. Argumentum, Budapest
- Magyary Zoltán (szerk.) (1927): *A magyar tudománypolitika alapvetése*. Egyetemi Nyomda, Budapest
- Mészáros István (1994): Klebelsberg iskolareformja. In: Klebelsberg Éva (szerk.): *Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete 1994*. Gróf Klebelsberg Kuno Alapítvány füzetei. 1. sz. 41–47.
- Móra László (1988–1989): Az Országos Természettudományi Tanács és Alap működése. Technikatörténeti Szemle. 177–193.
- Móra László (1990–1991): A Széchenyi Tudományos Társaság és a magyar természettudományi és technikai kutatások. Technikatörténeti Szemle. 63–78.
- Palló Gábor (2002): Német tudományos modell Magyarországon: Klebelsberg tudományos rendszere. Magyar Tudomány. 11, 1462–1473.
- Palló Gábor (2005): Wissenschaftspolitik zwischen den beiden Weltkriegen: Deutsche Einflüsse auf das ungarische Stipendensystem. In: Fischer, Holger (Hrsg): *Wissenschaftsbeziehungen und ihr Beitrag zur Modernisierung: Das deutsch-ungarische Beispiel*. R. Oldenburg Verlag, München, 335–360.
- Pukánszky Béla – Németh András (2001): *Neveléstörténet - 11-1 Kultúrpolitika és közoktatásügy a húszas években*.
<http://magyar-irodalom.elte.hu/nevelstortenet/11.01.html> Letöltés: 2007. október 25.
- Romsics Ignác (1999): *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Budapest
- Romsics Ignác (2005): *Bethlen István*. Osiris, Bp.
- Saad József (szerk.) (2000): *Magyary Zoltán*. Új Mandátum, Budapest
- Somos Róbert (2006): Filozófia és politika Kornis Gyula munkásságában. Valóság. 49, 6. <http://valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cacozon=588&lap=0> Letöltés: 2007. október 25.

- Szabó Miklós (1993): A Klebelsberg-legenda. Kritika. 9. Újra megjelent: T. Kiss Tamás (szerk.) (1999): *Klebelsberg Kuno*. Új Mandátum, Budapest. 320–325.
- T. Kiss Tamás (szerk.) (1999): *Klebelsberg Kuno*. Új Mandátum, Budapest
- Tilkovszky Lóránt (1975a): Az Akadémia anyagi körülményei és működési szelleme. In: Pach Zsigmond Pál (szerk.): *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825–1975*. Akadémiai, Budapest, 273–283.
- Tilkovszky Lóránt (1975b): Váratlan dús örökség – nagy reményű tervek. In: Pach Zsigmond Pál (szerk.): *A*

Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada 1825–1975. Akadémiai, Budapest, 283–290.

- Tökéczky László (1994): Az Országos Magyar Gyűjteménygyetem létrejötte és működési céljai. In: Klebelsberg Éva (szerk.): *Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete 1994*. Gróf Klebelsberg Kuno Alapítvány füzetek. I. sz. 41–47.
- Ujvári Gábor (1994): Tudományszervezés – történetkutatás – forráskritika: Klebelsberg Kunó és a bécsi Magyar Történeti Intézet megalapítása. Levéltári Szemle. 3. 11–31.

